

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE ȘI ASISTENȚĂ SOCIALĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE SOCIOLOGIE

Narațiuni contemporane ale îmbătrânirii și bătrâneții

între îmbătrânirea de succes și moartea socială

Adriana Teodorescu

- rezumat teză de doctorat -

conducător științific:
prof. univ. dr. Dan Chiribucă

Cluj-Napoca
2020

Cuprinsul tezei

I.	Bătrânețea și îmbătrânirea ca subiecte de cercetare sociologică	5
I.1.	Limite și umilitate în cercetarea sociologică asupra bătrâneții	5
I.2.	Explorarea narațiunilor sociale despre bătrânețe: scop, obiective, delimitări	8
I.3.	Între cercetare empirică și teorie: premise, demers, metodologie	11
I.4.	Necesitatea <i>narațiunii</i> și critica sa ca instrument (sociologic) infailibil	17
I.5.	Scurtă prezentare a structurii lucrării	24
II.	Relevanța teoretică a (macro-)narațiunilor sociale ale bătrâneții și îmbătrânirii. O radiografie socio-conceptuală	27
II.1.	Caracteristici structural-funcționale generale	27
II.2.	Narațiunea socială a îmbătrânirii de succes. O privire succintă	29
II.3.	Paradigma teoretică a îmbătrânirii de succes: etape, variante, interpretări	34
II.3.1.	Etapa de evoluție istorică	37
II.3.2.	Etapa de clarificare conceptuală	44
II.3.3.	Etapa critică: suspiciune, penalizare, reinventare	50
II.4.	Teorii slabe și discursuri cvasi-teoretice ale îmbătrânirii de succes	63
II.5.	Narațiunea morții sociale și legătura sa cu îmbătrânirea de succes	70
II.6.	Teoria morții sociale	74
II.6.1.	O tensiune istorică persistentă. Etapa de evoluție infra-conceptuală	75
II.6.2.	Etapa de adoptare gerontologică: excluziune socială, invizibilitate și o teorie încă incompletă	84
II.6.3.	Bătrânul ca țap ispășitor (post-)modern. O narațiune socială tânjind la statutul de teorie	98
II.7.	Pentru o (meta-)teorie narativă și constitutiv polarizată a bătrâneții și îmbătrânirii	108
II.7.1.	Dubla relaxare, culturală și sociologică, a teoriilor îmbătrânirii	108
II.7.2.	Între hiper-socializarea și hiper-naturalizarea bătrâneții	116
II.7.2.1.	Patru (dez-)articulatori culturali ai bătrâneții. O (altă) abordare critică a celor două narațiuni	119
II.7.2.2.	Pentru o reabilitare socio-culturală a revoltei	131
III.	Reflectarea, recreerea, problematizarea îmbătrânirii de succes și a morții sociale în cadrul narațiunilor personale ale îmbătrânirii	140
III.1.	Narațiunile personale ale îmbătrânirii în context sociologic general și al acestei lucrări	140
III.2.	Reprezentările sociale ale bătrâneții drept cadru pentru explorarea narațiunilor personale	146
III.3.	Considerații metodologice și limite ale cercetării	156
III.4.	Narațiuni personale ale bătrâneții și îmbătrânirii. Perspectiva seniorilor	165
III.4.1.	„Cât timp mă descurc singur(ă)...” Succesul de supraviețuire și cel de continuitate	167

III.4.1.1. Un pahar de apă la bătrânețe. Amurgul copiilor și conflictul paradigmatic al succeselor	170
III.4.1.2. A fi bunic(ă). Eșec în mijlocul succesului sau eliberare	174
III.4.2. Configurări ale îmbătrânirii de succes. Un test	178
III.4.2.1. Sănătatea esențială și neinteresantă. Un insucces cel puțin narativ	180
III.4.2.2. Creierul ca sursă de rejuvenare internă sau accelerator de declin	186
III.4.2.3. Forme semnificative ale implicării sociale active	193
III.4.3. Și totuși, bătrânețea. Strategii de construire, gestionare și contestare	204
III.4.3.1. Reprezentări, viziuni, perspective	205
III.4.3.2. Bătrânețea ca exterioritate	224
III.4.3.3. O abordare thanatică a bătrâneții: viitorul, moartea, imortalitatea	237
III.5. Narațiuni personale despre îmbătrânire și bătrânețe. Perspectiva celorlalți	254
III.5.1. Bătrânețea ca exterioritate relativă. Între <i>ageism</i> și empatie	256
III.5.1.1. De la interacțiuni la modele. Un binarism forțat și posibila lui depășire în retrospectivă	256
III.5.1.2. Strategii, definiții, proprietăți subiectiv-temporale ale bătrâneții	265
III.5.1.3. Aspecte sociale ale bătrâneții	284
III.5.2. Bătrânețea ca interioritate actuală sau potențială	295
III.5.2.1. A te simți bătrân și a te gândi la îmbătrânire: refuzuri, anxietăți, pregătiri	296
III.5.2.2. Bătrânețea extremă și bătrânețea ideală ca exercițiu de imaginație	303
III.5.3. Conexiunile dintre moarte și bătrânețe	306
III.5.3.1. Accidentalul: „Să nu lăsăm bătrânețea la umbra morții”	306
III.5.3.2. Anticamera: „...dar la bătrâni le vine rândul”	310
III.6. Pattern-uri de narativitate	313
III.6.1. Viața ca poveste a seniorilor și alte caracteristici de narativitate	314
III.6.2. Perspectiva fluidă a non-seniorilor	318
IV. O narațiune academică despre bătrânețe și îmbătrânire? Concluzii, contribuții și direcții viitoare	321
V. Referințe	334
VI. Anexe	357
VI.1. Ghid de interviu 1: Povești și experiențe de viață	357
VI.2. Ghid de interviu 2: Cum vedeți bătrânețea și îmbătrânirea?	360

Cuvinte cheie

narațiuni sociale; narațiuni personale; narativitate; bătrânețe; îmbătrânire; seniori; îmbătrânire de succes, moarte socială, gerontologie socială; macro-narațiuni; teorii; teorii slabe; meta-teorii; *ageism*; *ageism* de frondă; *ageism* reactiv; analiză comparativă; neuroștiințificizarea subiectului, supra-evaluarea extrovertirii și a sociabilității; infantilizarea și cultul tinereții; obsesia pentru frumusețea corporală; pozitivizarea bătrâneții; hiper-socializarea bătrâneții; hiper-naturalizarea bătrâneții; metabolizarea bătrâneții.

Rezumat

Așa cum remarca istoricul francez, Georges Minois (1987), interesul contemporan pentru bătrânețe și îmbătrânire este fără precedent. Acest interes este observabil în cultura populară, preocupată de îmblânzirea bătrâneții în vederea, între altele, a sporirii longevității, în anxietățile sociale legate de fenomenul tot mai intens ilustrat în mass-media și în discursurile politice, al îmbătrânirii demografice, în studiile din diverse domenii, dedicate acestui subiect, în înflorirea unor organizații și asociații profesionale având scopuri precum intensificarea cercetării pe anumite segmente tematice, sensibilizarea generală cu privire la aspecte nevralgice din punct de vedere social, cum e discriminarea pe criterii de vârstă, sau urmărind promovarea unor atitudini sociale inclusive față de seniori. Toate acestea traduc nevoia socială și culturală de cultivare a cercetărilor asupra bătrâneții și îmbătrânirii.

Scopul acestei lucrări este să contribuie la dezvoltarea cercetărilor care vizează înțelegerea aspectelor sociale ale îmbătrânirii și ale bătrâneții, așa cum se prezintă ele în epoca contemporană, din perspectiva constructivismului social, prin investigarea rolurilor articulatorii ale celor două narațiuni sociale majore ale bătrâneții și îmbătrânirii ce domină Occidentul actual: îmbătrânirea de succes și, în relație antitetică cu aceasta, moartea socială.

Obiectivul general este relevarea faptului că cele două narațiuni sociale, radicale și opozitive, tind să fie întotdeauna interconectate, iar tensiunea dintre ele se repercutează în narațiunile de mai mică amploare care se nasc între cele două extreme, interconectivitatea fiind vizibilă 1) la nivelul teoriilor socio-culturale ale îmbătrânirii; 2) la nivelul reprezentărilor sociale; 3) la cel al atitudinilor/narațiunilor personale.

Obiectivul secundar este identificarea, atât a provocărilor pe care aceste narațiuni contemporane contradictorii le ridică pentru seniori, prin prisma perpetuării unor stereotipuri

și forme de *ageism* și din cauza justificării sau încurajării inegalității sociale, cât și a potențialului de emancipare a vârstnicilor și de reconstrucție culturală a conceptelor de bătrân, bătrânețe, îmbătrânire pe care ele (în special îmbătrânirea de succes) îl conțin.

În plus, există un număr de șapte obiective specifice, o parte dintre ele preponderent teoretice, iar o altă parte predominant non-teoretice: 1) Identificarea și examinarea caracteristicilor componentelor structurale (narațiuni sociale, nucleul teoretic, teoriile slabe sau discursurile cvasi-teoretice) și a dimensiunilor conceptuale care compun narațiunile îmbătrânirii de succes și, în relație cu aceasta, cele ale morții sociale și descifrarea celor mai semnificative mecanisme socio-culturale ce determină funcționarea acestora și care privilegiază anumite atitudini și reprezentări ale bătrâneții și îmbătrânirii în spațiul occidental; 2) Realizarea unor contribuții teoretice în domeniul sociologiei bătrâneții și îmbătrânirii: clarificări teoretice privind conceptul/teoria/modelul îmbătrânirii de succes și cel al morții sociale și propunerea unui model de structurare conceptuală pentru fiecare dintre ele, examinarea nucleului teoretic și a evoluției în timp a acestui nucleu pentru fiecare din cele două macro-narațiuni; analiză comparativă complexă a celor două macro-narațiuni; producerea unei perspective meta-teoretice sau arhitecturale prin discutarea variilor raporturi între cele două macro-narațiuni și prin radiografierea compoziției lor conceptuale; relevarea dimensiunii narrative a teoriilor care se dezvoltă în jurul conceptului de îmbătrânire de succes și a unor teorii care tratează moartea socială și, corelativ, identificarea unor narațiuni cu pretenții de teorie (ex.: teoria/narațiunea bătrânului ca țap ispășitor); discutarea nucleului teoretic tare al celor două narațiuni sociale contrastive; identificarea a patru paradigme postmoderne ce au rol fundamental în configurarea socio-culturală a bătrâneții astăzi și a rolului acestor paradigme ca articulatori importanți pentru îmbătrânirea de succes și pentru moartea socială: neuroștiințificizarea subiectului, supra-evaluarea extrovertirii și a sociabilității, infantilizarea și cultul tinereții, obsesia pentru frumusețea corporală; evidențierea faptului că ignorarea tensiunii dintre nucleul conceptual al celor două narațiuni, cu o istorie culturală considerabilă, în ciuda profilului lor postmodern, determină interpretări dezechilibrate sau riscante ale bătrâneții și îmbătrânirii (ex. exaltarea socio-culturală a sinelui lipsit de vârstă/*the ageless self*; pozitivizarea excesivă a bătrâneții; hiper-socializarea bătrâneții și, de cealaltă parte, hiper-naturalizarea bătrâneții; propunerea conceptului de socializare modestă sau de de-socializare parțială a bătrâneții; 3) Realizarea unor contribuții teoretice la intersecția dintre domeniul sociologiei bătrâneții și îmbătrânirii și cel al sociologiei morții: influența narațiunilor sociale ale morții asupra narațiunilor sociale ale bătrâneții; explicarea conexiunii dintre narațiunea îmbătrânirii de succes și *happy/positive death movement*; observarea fenomenului de

deconstrucție a bătrâneții (după modelul strategiei moderne de deconstrucție a mortalității, propus de Zygmunt Bauman), respectiv de deconstrucție a îmbătrânirii (după modelul strategiei postmoderne de deconstrucție a imortalității); observarea dublei valențe a fenomenului de negare a bătrâneții: ce poate conduce, în extrem, la moarte socială, dar care poate funcționa și ca strategie în cadrul îmbătrânirii de succes; pledoarie pentru o reabilitare socio-culturală a *revoltei* în fața îmbătrânirii/bătrâneții proprii pornind de la conștientizarea socio-ontologică a morții; 4) Explorarea unor reprezentări sociale recente ale seniorilor și bătrâneții, și discutarea lor din perspectiva celor două narațiuni majore ale îmbătrânirii, cu accent și asupra logicii culturale generale – și, după caz, cu specific românesc – care le susține; 5) Stabilirea conținuturilor definitorii și a relevanței sociale (inclusiv pentru demararea sau ajustarea unor politici sociale) a narațiunilor personale *ale* bătrâneții și *ale* îmbătrânirii (narațiuni aparținând seniorilor, 60+), dar și a narațiunilor personale *despre* bătrânețe și *despre* îmbătrânire (narațiuni aparținând non-seniorilor, <60), prin investigarea de profunzime și comparativă a modurilor în care acestea pun în evidență internalizarea – atât în sens restrâns, imitativ, cât și în sens complex, de prelucrare și negociere, sau chiar de transcendere creativă a – a narațiunilor sociale de tip *successful ageing* și *social death*; 6) Observarea aplicabilității unor concepte/teorii propuse în partea teoretică a lucrării, la nivelul reprezentărilor bătrâneții și a îmbătrânirii, precum și la nivelul percepțiilor personale asupra acestora. Corelativ, utilizarea datelor rezultate în urma analizei narațiunilor personale ale îmbătrânirii și bătrâneții pentru construirea unor concepte (ex.: metabolizarea bătrâneții, *ageism* de frondă, *ageism* reactiv) sau teorii/direcții teoretice noi (ex: includerea poveștii de viață printre parametrii ce măsoară îmbătrânirea de succes, potențialele beneficii ale unei sociologii narrative a *îmbătrânirii* pentru înțelegerea atitudinilor contemporane asupra îmbătrânirii și diferențierea dintre succes ca valoarea socială și succes ca realitate individuală); 7) Conturarea explicită și implicită a unui cadru al specificului discursurilor și percepțiilor sociale asupra bătrâneții și seniorilor în România contemporană.

În prima parte se discută despre cele două principii care articulează demersul general al acestei lucrări: asumarea limitelor de examinare a acestei tematici și umilitatea (cu dublu sens, umilitate critică și umilitate culturală) în fața cercetărilor anterioare pe acest subiect, pornind de la dificultățile de cercetare ce decurg din obiectul de cercetare (adică bătrânețea și îmbătrânirea), precum faptul că a) îmbătrânirea este inerentă vieții, dar nu mereu asumată personal, b) că bătrânii tind să se constituie într-o alteritate radicală, acest reduționism interacționând, tensionat, cu c) abundența istorică și culturală a semnificațiilor și interpretărilor bătrâneții, dar și de la dificultățile ce țin de cercetarea sociologică: incompletitudinea și

vulnerabilitatea de cunoaștere specifice oricărei perspective gerontologice și necesitatea sprijinirii pe achiziții de cercetare precursoare. Principiul de asumare a limitelor și cel al umilității nu exclude, din contră, asumarea unei voci personale și al efortului de a obține rezultate de cercetare originale. Tot în prima parte am stabilit care sunt obiectivele principale și cele specifice, am stabilit beneficiile și logica pentru care o abordare constructivistă a bătrâneții și îmbătrânirii este necesară, contracarând riscul de a interpreta în grilă naturalistă fenomenul altfel având un categoric substrat biologic al îmbătrânirii, și am explicat că demersul va fi unul calitativ și bifocal, având o dimensiune atât teoretică, cât și empirică (pentru ambele prezentând motivații sociologice, dar și specifice, de natură gerontologică), și sprijinindu-se pe trei principii metodologice: gândirea critică, imaginația sociologică și defamiliarizarea familiarului. De asemenea, am pus în evidență avantajele utilizării conceptului de narațiuni în științele sociale în general, dar și în această lucrare în particular (racordarea la turnura narativă, coexistența polului producerii și cel al receptării, sugestia unei continuități între planul social și cel personal, sursele socio-culturale multiple, transcenderea dihotomiei fapte-ficțiune, reasumarea rădăcinilor umaniste ale sociologiei), însă fără ignorarea provocărilor și chiar a capcanelor pe care conceptul de *narațiune* le implică (confuzia autenticitate-adevăr, inegalitatea narativă a poveștilor de viață, caracterul normativ al unor narațiuni sociale), prin raportare la literatura de specialitate de ultimă oră din domenii variate precum *critical theory*, sociologie și gerontologie narativă. Mai mult, sunt identificate avantaje (empowerment-ul vârstnicilor care își (re-) dobândesc vocea proprie și vizibilitatea socială) și dezavantaje ale utilizării conceptului de narațiune și în relație strictă cu bătrânețea și îmbătrânirea. Lucrarea utilizează narațiunile atât ca obiect de analiză, cât și propriu-zis ca metodă pentru a obține rezultate de cercetare, în alte condiții mai greu procurabile.

Partea a doua a acestei lucrări, cu o abordare atât teoretică, cât și pronunțat meta-teoretică, se ocupă de investigarea relevanței celor două narațiuni ale îmbătrânirii de succes și a morții sociale la nivel teoretic. După ce sunt stabilite caracteristicile structurale și funcționale generale ale celor două narațiuni (printre care generozitatea semiotică extinsă și includerea polului *receptării*, dar și nuanțarea interferențelor și distincțiilor dintre narațiuni și teorii), se discută, în linii mari, despre sensurile și configurațiile majore ale narațiunii sociale a îmbătrânirii de succes (surse socio-culturale, caracteristici, locul pe care îl ocupă în cultura populară occidentală, pattern-uri tematice, etc.). Sunt stabilite trei componente fundamentale, altfel ades confundate între ele, ale acestei narațiuni: narațiunea generală a îmbătrânirii de succes, ca atare, paradigma teoretică a îmbătrânirii de succes, și teoriile slabe și discursurile cvasi-teoretice. Un amplu capitol este consacrat paradigmei teoretice ale îmbătrânirii de succes,

unde se insistă asupra dificultăților conceptului de îmbătrânire de succes, diferențiindu-se între termeni precum concept-model-teorie-narațiune, și sunt propuse trei etape în dezvoltarea îmbătrânirii de succes: etapa de evoluție istorică (cu primele încercări de teoretizare a îmbătrânirii de succes, extrem de importante fiind aici lucrările lui Robert J. Havighurst (1953; 1954; 1961)), etapa de clarificare conceptuală (contribuția fundamentală a lui John Wallis Rowe și psihologului Robert L. Kahn (1987, 1997, 1998)) și etapa critică ce presupune suspiciunea teoretică și socio-culturală în fața conceptului de îmbătrânire de succes, mergând până la penalizarea profundă a termenului și tentative teoretice de reinventare sau de redresare a teoriei îmbătrânirii de succes prin amendarea conceptului și, uneori, prin avansarea unor termeni alternativi ca îmbătrânire activă, pozitivă, îmbătrânire sănătoasă, etc. Capitolul dedicat teoriilor slabe și discursurilor cvasi-teoretice ale îmbătrânirii de succes discută despre circulația unor părți din nucleul teoretic al narațiunilor îmbătrânirii de succes la anumite nivele ale societății contemporane (ex.: politici publice de sănătate, proiecte, organizații dedicate îmbătrânirii) și despre cum potențialul de persuasiune al acestor discursuri ține mai mult de partea narativă decât de cea teoretică, riscul de ideologizare în manieră neo-liberală a bătrâneții fiind sporit. Tot acest capitol are, între altele, meritul de a examina punțile de legătură și diferențele dintre narațiunea îmbătrânirii de succes și cea a îmbătrânirii active. Moartea biologică este identificată drept constituind materia sub-conceptuală pentru ambele narațiuni, existând, în acest sens, mai multe discuții cu privire la rolul și locul acesteia în cadrul acestor narațiuni și abordări comparative ale semnificațiilor și funcțiilor morții sociale pentru fiecare dintre cele două narațiuni.

Narațiunii morții sociale i se alocă două capitole, unul în care se discută particularitățile acesteia în relație cu îmbătrânirea de succes, iar unul în care paradigma teoretică a morții sociale este privită în relație cu două etape. Mai întâi, e vorba despre etapa de evoluție istorică și infra-conceptuală, când un concept *moarte socială*, ca atare, este încă inexistent, dar, în mare măsură anticipabil în narațiunile declinului și ale irelevanței sociale a vârstnicilor (și, uneori și în narațiunile pozitive în care are loc un proces de in-umanizare a vârstnicilor prin exces de sensuri pozitive), dar și în subsidiarul unor teorii gerontologice cum este teoria dezangajării, unde are, oricât ar putea părea de paradoxal, un rol pozitiv. Oricât de șubred și nenumit ca atare, infra-conceptul de moarte socială formează un raport de tensiune cu narațiunile socio-istorice pozitive ale bătrâneții și îmbătrânirii. Apoi, de etapa de adoptare (din științele sociale în care conceptul era utilizat, cu referire la categorii vulnerabile și contexte sociale speciale) a conceptului de moarte socială de către teoriile gerontologice și de edificare a unei teorii gerontologice efective, în prelungirea unor concepte și teorii precum excluziunea socială și

invizibilitatea socială a vârstnicilor. Aici se arată și faptul că o teorie gerontologică a morții sociale este departe de a fi completă și se propun interpretări și concepte noi pentru a eficientiza utilizarea acesteia în studiile asupra îmbătrânirii. Narațiunea bătrânului ca țap ispășitor constituie un capitol subsumat capitolului morții sociale, ce explorează cum moartea socială, cu aplicabilitate asupra bătrâneții, pătrunde în cultura populară și se erijează într-o teorie socială.

Ultimul capitol al părții teoretice conține, probabil, cele mai multe contribuții teoretice cu un cert grad de originalitate. Capitolul lansează și examinează ideea unei meta-teorii narative și fundamental polarizate a bătrâneții, în care îmbătrânirea de succes și moartea socială reprezintă extremele contemporane ce traduc tensiunea, clasică și perenă, dintre pozitiv și negativ, cu privire la comprehensiunea culturală, la reprezentările sociale și la teoretizarea bătrâneții și a îmbătrânirii. Pentru aceasta, se discută dubla relaxare, teoretică și gerontologică, a teoriilor, relaxare ce nu anulează, ci, din contră, acutizează nevoia de teorie, deschizând-o, în același timp, către narațiune. Capitolul aduce câteva argumente pentru care terminologia de îmbătrânire de succes (cu referire la narațiune și la componenta teoretică) ar trebui menținută, în ciuda insuficiențelor sale teoretico-culturale, propune două noi concepte teoretice, cel de hiper-socializare, respectiv cel de hiper-naturalizare a bătrâneții, care ar putea da seama de derivatele sau de excesele narațiunilor îmbătrânirii de succes și ale morții sociale, care sunt puse în lumină de data aceasta nu pornind de la teorii gerontologice, ci de la cele patru elemente, numite (dez-)articulatori culturali contemporani ai bătrâneții. De asemenea, capitolul militează, pornind de la potențialul pozitiv al narațiunii sociale a îmbătrânirii de succes, pentru o reabilitare socio-culturală a revoltei în fața bătrâneții și, corelativ, în fața morții.

Cea de-a treia parte a lucrării este dedicată, într-o primă instanță, dar într-o mai mică măsură, repercutării acestor narațiuni în planul reprezentărilor sociale din România ultimilor ani, capitolul III.2 având rolul de punere în context a narațiunilor personale ale bătrâneții și îmbătrânirii. Astfel, este schițat un cadru al narațiunilor sociale românești din spațiul public, din ultimii ani, și evidențiată polarizarea narativă, care oferă însă o dominație clară, ca vehemență și ordonare a semnificațiilor bătrâneții, narațiunii morții sociale străbătute de un *ageism* radical (pentru care sunt propuse câteva explicații socio-culturale care au însă nevoie de cercetări suplimentare). Într-o măsură mult mai semnificativă, această parte are în vedere explorarea, cu note comparative, a narațiunilor personale ale bătrâneții și îmbătrânirii (cele aparținând seniorilor, 26 de persoane cu vârste cuprinse între 60 și 85 de ani) și a narațiunilor despre bătrânețe și îmbătrânire (aparținând celor 25 de persoane cu vârsta între 30 și 59 de ani și pe care le-am desemnat prin termenul de *non-seniori*), în conexiune cu felurile în care aceste

narațiuni personale sunt modelate de (macro-)narațiunile îmbătrânirii de succes, respectiv ale morții sociale, prin modelare înțelegând o varietate de procese învecinate și totuși distincte: reflectarea, recreerea și problematizarea. Astfel, se pune în evidență un tablou general al atitudinilor românești asupra îmbătrânirii, bătrâneții și vârstnicilor, prin analizarea narațiunilor personale ale seniorilor cu privire la bătrânețe și îmbătrânire, dar și din cele ale celor de sub 60 de ani, referitor la aceleași tematici.

Compusă din două mari nuclee, primul generat de interviul cu seniorii, iar celălalt determinat de aplicarea ghidului de interviu pentru non-seniori, ambele încurajând narativitatea ca strategie de obținere a datelor și ca rezultat de cercetare în sine, este o parte prin excelență empirică, dar pregnant analitică, care deduce anumite specificități generale ale bătrâneții și îmbătrânirii în spațiul românesc, dar și tipare ale îmbătrânirii de succes, precum și relevarea interconexiunii acestora cu versiuni ale narațiunii morții sociale. Mai mult, această parte a lucrării nu se ferește de a propune concepte teoretice noi (ex: *ageism de frondă*, *ageism reactiv*, metabolizare a bătrâneții, etc.), de a testa sau cristaliza suplimentar diverse asumții teoretice din partea anterioară a lucrării (ex.: *succesul de continuitate*, activitatea ca garant al bunei îmbătrâniri) și de a interpreta, prin grilă socio-culturală și gerontologică, anumite fenomene legate de bătrânețe și îmbătrânire (ex.: dualismul trup/minte, narativitatea redusă produsă de tema sănătății, metabolizarea incompletă a bătrâneții, conexiunea moarte/bătrânețe etc.).

În relație cu seniorii sunt identificate și discutate amplu următoarele aspecte: vârstnicii se plâng și se tem de irelevanța familială care funcționează ca un avatar al morții sociale; există numeroase conflicte interne (la nivel de individ) ce rezultă din statutul de bunic disputat atât de un imaginar social tradițional, cât și de emanciparea promovată de asumarea narațiunilor și modelelor de tip îmbătrânire de succes; îmbătrânirea este mai puțin reprezentată decât bătrânețea, iar motivul este că temporalitatea îmbătrânirii este absorbită de *povestea vieții*; metabolizarea bătrâneții este diferită de acceptarea pasivă a acesteia, iar contestarea necesității asumării statutului de vârstnic nu înseamnă automat absența metabolizării bătrâneții sau o proastă gestionare personală a problemelor sociale și biologice legate de bătrânețe; există un pattern românesc al îmbătrânirii de succes în care succesul de supraviețuire și cel de continuitate joacă un rol important; trei sunt componentele sănătății pentru seniori – nutriția, boala și mișcarea, aceasta din urmă fiind singura care este pusă în relație cu bătrânețea și existând un dezinteres extins pentru prevenție; corpul tinde să fie estetizat și extras dintr-o perspectivă strictă a sănătății, având rol de a restrânge domeniul de manifestare a bătrâneții; relaționarea creierului cu bătrânețea în sensul considerării sale un factor de rejuvenare, cu identificarea fragilității acestuia și a riscului ca acesta să precipite moartea socială; există patru

forme semnificative ale implicării sociale active (munca remunerată, activitatea domestică, activități pentru îmbogățirea sinelui, rețelele de prieteni); activitatea domestică este extrem de problematică, aducând o satisfacție redusă, mai ales pentru femeile care au regretat pensionarea și și-au iubit profesia; tendința de hiper-responsabilizare a individului în relație cu îmbătrânirea și bătrânețea și valorificarea slabă a factorilor sociali; bătrânețea tinde să fie non-specifică, exteriorizată și socotită irelevantă, un semn al internalizării ageism-ului și al temerii de excluziune socială; teama de moarte ascunde adeseori frica de moarte socială; vârstnicii manifestă rar solidaritate cu cei de vârsta lor, acest lucru fiind identificat drept un mecanism de auto-protecție; manifestarea dorinței de autonomie și control asupra propriei vieți corelate cu spaima de a nu deveni povară pentru ceilalți; există tendința de disociere a morții de bătrânețe; se observă un paradox dat de alăturarea cvasi-absenței imortalității absolute și a existenței credinței în divinitate; observarea, ca pattern de narativitate predilect, a poveștii de viață.

În relație cu non-seniorii se observă și se explorează următoarele elemente: *genderizarea* modelelor și a criteriilor de îmbătrânire de succes; neglijarea factorilor externi și sociali în configurarea modelelor pozitive sau negative de îmbătrânire de succes; strategizarea îmbătrânirii de succes personale prin activitate, continuitate și revizuire critică de sine; conexiunile *ageism*-ului cu frica de schimbare și necesitatea de control; tensiunea dintre viziunea prevalent negativă asupra bătrâneții, îmbătrânirii și vârstnicilor și critica societății contemporane centrate pe tinerețe și promovând excluziunea socială; efortul de a găsi explicații sociale și psihologice pentru comportamentele și atitudinile vârstnicilor considerate negative; cele trei forme de ageism în relație cu vârstnicii: de compasiune, de frondă și reactiv; refuzuri negative și refuzuri pozitive de a discuta sau imagina bătrânețea proprie; distincția a gândi/a imagina bătrânețea proprie; anxietatea generală cu privire la înaintarea proprie în vârstă a celor care problematizează bătrânețea; negarea statului (viitor) de vârstnic și relația cu negarea statului de vârstnic la seniori; bătrânețea ideală și bătrânețea extremă ca exerciții cvasi-eșuate de imaginație; conexiunile dintre bătrânețe și moarte: accidentale (cu funcție de critică socială și cu țel de emancipare în relație cu bătrânețea) pentru aproximativ jumătate dintre respondenți și fundamentale (cu funcție de ontologizare a morții și bătrâneții) pentru cealaltă jumătate; observarea, ca pattern de narativitate predilect, a perspectivei fluctuante.

Ultima parte (a patra) cuprinde concluziile, fără să fie însă extrem de repetitivă din punct de vedere al evidențierii informațiilor principale și a structurării lucrării, aplecându-se mai mult asupra contribuțiilor și fără să neglijeze discutarea direcțiilor de cercetare pe care studiul le deschide. De fapt, sunt propuse și descrise două tipuri de contribuții semnificative

ale acestei lucrări: predominant teoretice și respectiv predominant non-teoretice, iar trasarea direcțiilor viitoare de cercetare se realizează pornind de la limitele de cercetare asumate și de la sub-utilizarea rezultatelor de cercetare. În plus, sunt discutate și câteva motive pentru care această lucrare poate fi înțeleasă ca o narațiune, una academică, despre bătrânețe și îmbătrânire, aceasta dincolo de o figură de stil convenabilă pentru rezonanța pe care o produce cu conținutul propriu-zis al studiului, motive care țin de trei nivele: 1) unul general, de perspectivă, 2) unul conceptual și 3) unul metodologic și stilistic. Cu toate acestea, eventuala tentație a considerării narațiunii ca triplu panaceu (social, cultural și academic) este demontată în sensul că organizarea de tip narativ a unei lucrări nu constituie o garanție a calității rezultatelor de cercetare și nu epuizează semnificațiile acesteia, relevând, în schimb, o certă (meta-)coerență a acesteia, evidențiind normalitatea slăbirii discursurilor teoretice, a vulnerabilizării creative în sensul aflării potențialului lor narativ.